

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6429>

Data przesłania artykułu 20 listopada 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 lutego 2021 r.

MAIL-ART I MONEY-ART TOŁSTEGO

Iwona Massaka

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1197-2046>

e-mail: iwmass@o2.pl

Abstrakt: Artykuł przybliży sylwetkę i twórczość ideowo-artystyczną Władimira Kotlarowa (Tołstego), jednej z najbardziej kontrowersyjnych postaci w środowisku emigrantów rosyjskich w Paryżu lat 1980–2013. Jego specjalnością były skandalizujące happeningi z przesłaniem patriotyczno-anarchizującym oraz mail-art i money-art. Drogą analizy treści naniesionej na koperty, przedmioty użytkowe, kompozycje z banknotów, a także tekstów zamieszczonych w wydawanych przez Tołstego almanachu „Muleta” i gazecie „Wieczernij zwon” ustalono, że prezentowany tam światopogląd, nazywany vivrystycznym i eurazjatyckim, zawiera jedynie fragmentaryczne i nad wyraz swobodne odniesienia zarówno do dorobku Eurazjatów lat międzywojennych, jak i współczesnych kontynuatorów ich myśli. Tołsty wykorzystał eurazjatyzm, łącząc niektóre jego elementy; kolaż – tak w formie, jak i treści – stał się jego metodą twórczą, dzięki której zastąpił jako artysta konceptualistyczny.

Słowa kluczowe: Tołsty, artystyczne komunikowanie na kopertach i banknotach, eurazjatyzm, anarchizm, vivryzm

Submitted on November 20, 2020

Accepted on February 10, 2021

TOLSTY'S MAIL ART AND MONEY ART

Iwona Massaka

Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1197-2046>

e-mail: iwmass@o2.pl

Abstract: The article presents the profile and ideological and artistic activities of Vladimir Kotlvarov (Tolsty), one of the most controversial figures in the circle of Russian emigrants in Paris in the 1980–2013 period. His specialty were scandalous happenings with a patriotic and anarchic message as well as mail art and money art. By analyzing the content placed on envelopes, utility items, compositions made of banknotes, as well as texts published in Tolsty's almanac "Muleta" and the newspaper "Wieczernij zvon", it was established that the worldview presented there, called vivristic and Eurasian, contains only fragmentary and extremely loose references both to the achievements of Eurasians in the interwar period and contemporary followers of their thoughts. Tolsty took advantage of Eurasianism and freely combined some of its elements; collage – both in form and content – became his creative method, thanks to which he became famous as a conceptual artist.

Keywords: Tolsty, mail art, money art, Eurasianism, anarchism, vivrism

O ile eurazjatyzm w wersji klasycznej, sformułowanej w latach 20. XX wieku, jest zbiorem koncepcji historycznych, kulturologicznych i geopolitycznych dających się ująć w ramy programowe, o tyle współczesny neoeurazjatyzm nie jest prądem jednolitym i nie stanowi sprecyzowanego światopoglądu ani programu politycznego. Jego nośność ideowa w Rosji po 2000 roku zmalała, ale wciąż jeszcze „patrioci” rosyjscy różnych opcji na eurazjatyzm się powołują. Jest niby-wór, do którego wrzucono sprzeciw wobec globalizmu i dyktatu demokracji, poglądy nacjonalistyczne, anarchistyczne, neopoczwienickie z akcentem na rosyjską tradycję duchową, antyliberalne, antysemityczne i narodowo bolszewickie. W tym konglomeracie dają się wyróżnić, choć nieraz mgliście, tezy „ojców założycieli” – Nikołaja Trubieckiego, Piotra Sawickiego, Piotra Suwczyńskiego, Georgija Florowskiego, zręby poczwienictwa Fiodora Dostojewskiego i Aleksandra Sołżenicyna, elementy teorii etnogenezy Lwa Gumilowa, a także teorie zachodnich

geopolityków: Halforda Mackindera, Samuela Huntingtona, Carla Schmitta, Andre Siegfrieda, Carlo Santoro, Carlo Terracciano, Jeana Thriarta, Jeana Parvulesco, Zbigniewa Brzezińskiego i Aleksandra Dugina. Eurazjatyckimi nazywał swoje pomysły na odrodzenie Rosji Władimir Żyrinowski [Жириновский 1993, 4–5] i komunistyczny piewca świecko pojmowanej soborowości Giennadij Ziuganow [Зюганов 1999, 34] „Eurazjatycki” jest narodowy bolszewizm w interpretacji Eduarda Limonowa [Bratkiewicz 1991, 193] i koncepcja integracji Kaukazu wahabity Hoż-Achmeda Nuchajewa [Bäcker 207, 223]. W latach 90., kiedy eurazjatyzm był modny (zarówno na niwie polityki, jak i politologii) chętnie przyznawał się do niego także zmarły w 2013 roku Władimir Kotlarow znany pod pseudonimem Tołstyj, choć jego quasi-program ideowy niewiele ma wspólnego z międzywojennym eurazjatyżmem oraz jego współczesnymi odpryskami, jest zaledwie rekwizytem imitującym przekonania eurazjatyckie. Spełniły rolę figury w grze o rozpoznawalność w paryskim środowisku emigrantów z ZSRR. Mamy tu do czynienia ze stylizacją na eurazjatyzm, komercyjną politykierską zabawą z eurazjatyckimi wycieczkami.

Tołstyj – wszechstronnie utalentowany rosyjski artysta i wydawca – urodził się w 1937 roku w Moskwie. Trudno zliczyć wszystkie dyplomy, które uzyskał i wszystkie profesje, które wykonywał. Był technikiem przyrządów pomiarowych, inżynierem urządzeń elektronicznych, lotnikiem wojskowym i historykiem sztuki – absolwentem Uniwersytetu Moskiewskiego. Pracował w ZSRR jako artysta malarz, konserwator zabytków, elektryk, archeolog, geolog i redaktor radiowy. Publikował artykuły naukowe, w których wypowiadał się na temat ochrony zabytków [Алексеев, online]. W 1979 roku wyemigrował do Wiednia, a po niespełna roku – do Paryża. Tutaj próbował sił jako aktor, zagrał w ponad 40 filmach rosyjskich i francuskich i wielu sztukach teatralnych. Wyreżyserował „eurazjatycki” film o Kazachstanie pt. *Dziki mak*. Organizował wykłady, wystawy, wernisaże i skandalizujące happeningi, które nazywał „wizualiami”. Były one okazją do szkolenia bezgraniczną „swobodą twórczą” i – co ważniejsze – do przypomnienia Rosjanom o patriotycznym obowiązku, szczególnie tym, którzy wrosli w społeczeństwo francuskie. Tołstyj krytykował ich skuteczną próbę asymilacji, uważał za zdrajców ojczyzny. Zalecał świadomy dystans do wszystkiego co zachodnie, tę antyokcydentalistyczną postawę nazywał emigracją wewnętrzną. Ocalenie charakteru narodowego w każdych warunkach – oto czym jest dla Tołstego prawdziwy patriotyzm.

Wydaje mi się – pisał – że byli radzieccy dysydenci stali się częścią zachodniego establishmentu (...) ruch dysydencki uzależniony jest od interesów Zachodu (...).

Najwyżej w emigracyjnej „tabeli rang” znaleźli się ci, którzy zrzekli się obywatelstwa rosyjskiego – to panaceum na bezdomność i bezrobocie (...). Wspomagają ich fundacje, a państwo daje trzy poziomowe *atelier* za śmiesznie małe pieniądze [Толстый 1992, 37].

Tołstoj zmienił obywatelstwo rosyjskie na francuskie od razu po przyjeździe do Paryża, dostał od państwa to samo co inni świeżo upieczeni obywatele francuscy, mimo to jednak nigdy nie poczuł się „częścią zachodniego establishmentu”. W jednym z wywiadów oświadczył, że jako artysta „musiał odrzucić starą przynależność narodową, stare przyzwyczajenia i przesady, by zupełnie rozwiązać sobie ręce, uwolnić się dla sztuki” [Волохонский 1992, 37]. Czując się powołany do walki z impotencją duchową dysydentów, w pierwszej kolejności udzielił lekcji patriotyzmu redaktorom niemal wszystkich renomowanych pism emigracyjnych od „Russkoj mysli” poprzez „Posiew”, „Nowoje russkoje słowo”, „Strana i mir”, „A – Я” po „Kontinient”, nazywając ich „bandą masonów”, „opłacanymi liderami” i „dysydentami bolszewikami, którzy zdradzili ojczyznę dla własnych interesów” [Толстый 1999, 16; 1985, 5]. Wydawał w Paryżu gazetę „Wieczernij zwon. Informacyjno-proswietitielnyj listoczek” (w okresie 1987–1988 ukazało się 26 numerów) i almanach „Muleta”¹. W tomie „Wiechi Wiech” z 1999, tytułem nawiązującym do zbioru ważnych tekstów z 1909 roku, zamieszczono artykuły kontynuujące refleksję na temat historycznej roli, winy i tragedii inteligencji rosyjskiej. Gazeta i almanach Tołstego reklamowane były jako czasopisma eurazjatyckie, w których naczelnymi zasadami uczyniono: 1) niczym nieskrępowaną wolność słowa oraz innych form ekspresji artystycznej; 2) apolityczność. Konsekwencje tych sprzecznych zasad były też dwie: 1) wolność słowa przyczyniła się do tego, że obok niezłych wierszy, esejów, opowiadań i grafik rosyjskich, opublikowano tam prace słabe, graniczące z grafomanią; 2) wiele z tych prac ma charakter polityzujący, ultraprawicowy. Redaktorzy „Russkoj mysli” i „Kontinenta” – w rewanżu na ataki ze strony Kotlarowa, który jako redaktor naczelny nazwał się „Matadorem” – krytykowali „Mulec” jako „pismo pornograficzne”² i „organ KGB”. Okrzyknięto go prowokatorem, nieudolnym politykiem, *infante terrible* rosyjskiej emigracji w Paryżu. Tak rozreklamowany Tołstoj stał się popularny

¹ Tołstoj zamierzał wydać 33 zeszyty almanachu „Mulieta. Siemiejnij albm”, każdy miał być oznaczony kolejną literą rosyjskiego alfabetu. Jego zamiary ograniczyły trudności finansowe, ostatecznie wydano tylko 7 (bez zachowania porządku alfabetycznego): „A” – Paryż 1984, „?” – Paryż 1985, „– Wolnoje słowo”, Paryż 1986 „? – Imperialnyj anarchizm”, Paryż 1989, „?? – Euroasija” Moskwa – Paryż 1991, „?C MOskwatROPY” Moskwa 1992, „XOO” Paryż 1995, „Wiechi Wiech. Sbornik statiej o russkoj inteligecyji”, Paryż–Sankt Petersburg 1999.

² W „Mulecie” można znaleźć kilka zdjęć rozebranych członków redakcji i grafiki erotyczne.

nie tylko Paryżu, lecz także i w Rosji, o czym świadczy m.in. fakt, iż znalazł się na liście rosyjskich bożyszcz prezentowanej przez pismo – album *Lica – 2000 kumirow Rossiji*³.

Żeby ocenić, jak dalece eurazjatyzm Kotlarowa jest jedynie „eurazjatyzmem”, warto przypomnieć, że klasyczny eurazjatyzm przyjął za podstawę: ideę imperium i koncepcję kultury eurazjatyckiej (podkreślono w niej azjatycki rodowód Rosji), antyokcydentalizm i prawosławie jako fundament państwa rosyjskiego. Czym jest eurazjatyzm Kotlarowa i jak się przejawia?

Według niego nie ma on nic wspólnego z nacjonalizmem, odżegnuje się też od ksenofobii i rasizmu. Nie przewiduje zjednoczenia w ramach państwa, a zatem nie jest ideą imperialną⁴. Już tylko to fundamentalnie odróżnia go od eurazjatyizmu w wersji kanonicznej i jej współczesnych przetworzeń. Ta odrębność jest nieewidentna, gdyż w narracji Tołstego kategoria imperium występuje dość obficie. Rysuje on wizję świata dwubiegunowego: po jednej stronie artokratyczne (rządzone przez artystów i nastawionych niematerialistycznie intelektualistów) imperium eurazjatyckie, po drugiej – totalitaryzm rynkowy i obłęd konsumeryzmu. Postulat zapobiegania unifikacji kultur i dbania, by wzajemnie się wzbogacały, nie tracąc przy tym nic ze swojej specyfiki, odsyła do teorii odrębności typów kulturowych Nikołaja Danilewskiego [Данилевский 1991, 68] i wizji postępu egalitarnego Konstantina Lentjewa [Korolkow 1994, 19], które legły u podstaw eurazjatyizmu lat 20. Wskazywanie na wspólne dla narodów Eurazji korzenie bizantyjskie jest uznaniem racji Piotra Sawickiego [Савицкий 1995, 87], podobnie jak wizja powrotu do „wspólnych ekonomicznych i strategicznych korzeni”⁵, choć już bez właściwego Sawickiemu przekonania o samowystarczalności ekonomicznej Eurazji dziś brzmiałoby ono niedorzecznie. Dzielenie świata na Eurazję i przeciwstawianie jej innych rejonów świata przemawia za tym, że Tołstyj rzeczywiście uległ słynnej „pokusie eurazjatyckiej”; w jego geopolitycznych fantazjach południowy kraniec Eurazji wypada w Tbilisi, zachodni w Wilnie (innym razem – w Polsce), a wschodni na Sachalinie⁶, o północnej granicy nie wspomina. Kiedy jednak nazywa „eurazjatyckimi” opowiadania Eduarda Limonowa i swojej trzeciej żony – Natalii Miedwiediewej, futurystyczne wiersze Wielimira Chlebni-kowa i anarchistyczne wypowiedzi Nestora Machno, odciski psich łap na kartkach

³ Pierwszy numer tego pisma ukazał się w Moskwie w grudniu 1999 r. Zawiera elitarną – jak podkreślają redaktorzy – listę najpopularniejszych w Rosji przełomu tysiącleci postaci ze świata nauki, sztuki, polityki, sportu, wojska, a nawet ze świata przestępczego (rozdział „Cień”).

⁴ Tołstyj, tekst na kopercie listu wysłanego do mnie 15.02.1999.

⁵ Tołstyj, tekst na kopercie listu wysłanego do mnie 15.02.1999.

⁶ Tołstyj, list do mnie z 21.03.1999.

Kapitału Marksa, *Fantazję c-moll* staje się jasne, że to określenie jest jedynie atrapą, prowokacją artystyczną. „Eurazjatyckie” hasła urastające nieraz do swoistych manifestów Tołsty zapisuje na banknotach i kopertach pocztowych, a także na kamieniach, krawatach i kapeluszach. Ozdabia je fluorescencyjną i brokatową farbą reliefową (plaid), znaczkami, stemplami reklamowymi, zdjęciami, wycinkami z gazet i plakatów, drewnem, korą, tkaniną, monetami, ostatnio także kartami kredytowymi. Jego mail-art przypomina uliczne graffiti lub szkolną gazetkę ścienną. Niekiedy, w charakterze listów, wysyłał przedmioty – mam w swojej kolekcji front szuflady pokryty tekstem. Niczym nie opakowany, opatrzony adresem namalowanym obok uchwytu, został do mnie wysłany z Paryża do Torunia w 1999 roku i – co równie interesujące – został przez pocztę polską dostarczony.

Mail-art, do początków lat 70. XX wieku nazywany Postal art albo Communication art, ma swoje ugruntowane miejsce w historii sztuki. Za prekursora tego nurtu w sztuce uchodzi Roy Johnson, założyciel Nowojorskiej Szkoły Korespondencyjnej (1962) [Pasternak, online]. Mail-art uprawiali epigon dadaizmu rumuński Żyd Tristan Tzara i Pablo Picasso oraz wielu twórców współczesnych, m.in. Carlo Pittore, Valery Oisteanu, Lon Spiegelman, Anna Banana, Buster Cleveland, Mark Bloch, Wagrucz Bachczanjan i Wiktor Tupicyn. W Polsce mail-art zainicjowali w latach 70. Andrzej Partum, Andrzej Kostołowski i Jarosław Kozłowski, pierwszą dużą wystawę zorganizowało w 1991 roku Muzeum Narodowe w Warszawie. Mail-art i money-art Tołstego wpisuje się w światową tradycję „pocztowej” i „pieniężnej” sztuki konceptualnej [por. *Art and Money* 2015, 1–195]. Prezentowany był w latach 1982–1914 w galeriach paryskich, w muzeach moskiewskich i petersburskich, wreszcie – w 2000 roku – w murach Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tołstoj ogłosił się „Pierwszym Człowiekiem Wszechświata, Redaktorem – Prowokatorem, Matadorem, Prawdziwym Artystą”, co najczęściej budziło rezerwę lub pobłażliwy uśmiech, ale nie zawsze – miał spore grono miłośników swojej twórczości. Podobały się zwłaszcza konceptualne „wizuanse”, podczas których szedł nagi i bosy po ośnieżonych torach w okolicach Moskwy, co miało symbolizować jego duchową tułaczkę, emigrację do Francji i emigrację „wewnętrzną”, a także ewentualną repatriację. W Kolonii na głównej ulicy ustawił krzyż, rozebrał się, oblał farbą i odcisnął na nim kontur ciała, co miało być alegorią misji, jaką widział przed sobą jako Rosjanin i jako artysta. W Paryżu defilował po Saint Germain-des-Prés, demonstrując „patriotyczne” hasła namalowane bezpośrednio na ciele. Wymowa tych haseł była niekiedy dwuznaczna. Przykładowo „Ce fou de peuple russe” można było zrozumieć przy dobrej woli jako afirmację nieograniczonych możliwości Rosjan i ich twórczej fantazji, ale również jako przypo-

mnienie, że nie zawsze respektują oni normy społeczne i prawne. Twórca tego body-politics skłaniał raczej ku tej drugiej interpretacji.

Tołstij głosił ideę *vivryzmu* – niezależności i oryginalności tworzenia oraz stylu życia. Zaczerpnął ją z teorii żywego życia stworzonej przez rosyjskich romantyków. Powołał międzynarodową organizację zrzeszającą *vivrystów* – ludzi uczciwych, bezinteresownych, realizujących swoje programy twórcze niezależnie od koniunktury, nonkonformistów. Był zdeklarowanym anarchista [Короплев 1989, 4–5]. Jego rozumienie anarchizmu było bliskie koncepcji scytiańskiej, wypracowanej na początku wieku przez grupę literacką o sympatiach neonarodnickich, skupioną wokół literackich organów partii lewych eserów. Anarchizm Tołstego – jak anarchizm „Scytów” – jest protestem przeciwko wszelkiej unifikacji i fałszywej moralności połączonym z katastroficznym spojrzeniem na współczesność kreowaną przez Zachód. To także bunt wobec zakrzepłych struktur – państwa i kultury mieszczańskiej oraz obrona niezależności jednostki. 27 listopada 1986 roku z inicjatywy Tołstego powstała organizacja anarchistyczna „Czornyj Pieriediel Ziemli i Woli”. W sformułowaniu nazwy organizacji widać nawiązanie do ideologii narodnickiej. Jest ono o tyle uzasadnione, że anarchistom Tołstego, podobnie jak narodnikom, przyświecały ideały wspólnoty jako fundamentu idealnego społeczeństwa i przekonanie o niemożliwości istnienia kapitalizmu w Rosji. Tołstij podkreślał, że „Czornyj Pieriediel Ziemli i Woli”, podobnie jak organizacja *vivrystyczna*, jest apolityczna. Na tym kończy się analogia z myślą narodników lat 70., którzy także uważali się za działaczy walczących o cele socjalne z pozycji dalekich od polityki. Organizacja Tołstego była próbą ulepienia quasi-ideologii z elementów scytiańskich, narodnickich, eurazjatyckich oraz wybranych na chybił trafił teorii futurystycznych i dadaistycznych, tworzonych przez awangardę włoską na początku lat 20. Należący do „Czornego Pieriedieła Ziemli i Woli” pisarze emigracyjni pojmowali anarchizm przede wszystkim jako antyracjonalizm. Afirmowali „imperium eurazjatyckie” oparte na więzach nieformalnych, kreatywności, tolerancji i gwarancjach wolnościowych posuniętych o wiele dalej niż w znanych modelach demokracji. Ten quasi-reżim nazywali artokracją. Zamiast konwenansów, resentymentów, materializmu, nieuczciwości i krwiożerczej („Nie chcemy państwa-wampira”) konkurencji zapewniać on miał braterską miłość i porozumienie duchowe. W takim „imperium” panowałyby kult sztuki i niestandardowego myślenia. To jeszcze jedna rosyjska utopia o proveniencji romantycznej, ale w tym wypadku podszyta hipokryzją: idealizm i negacja materializmu od początku były tu obliczone na komercyjny sukces.

Konieczność wyłonienia *artecrazii*, elity dbającej o artystyczno-duchowy postęp ludzkości i hamującej tendencje materialistyczne, głosili na początku wieku

futuryści włoscy, Oni jednak uważali ideały wolnościowe za utopijne i w związku z tym opowiadali się za hierarchią społeczną, odrzucając socjalizm, parlamentaryzm i marzenia o stworzeniu raju na ziemi [Mikołajko 1998, 68]. Tołstoj nie zagłębia się w ideologiczne zawilości i terminologiczne niuanse. Nadaje słowom i terminom własne sensy – eurazjatyzm nie jest znanym nam eurazjatyżmem, „Czornyj Pieriedieł Ziemi i Woli” jest tylko dalekim wspomnieniem o narodnictwie, koncepcja artokracji jest bliska włoskiej, ale umieszczona w zupełnie innym kontekście ideologicznym.

Do końca niejasne jest, co dla Tołstego jest demokracją. Krytykuje on zarówno liberalną demokrację zachodnią, jak i rosyjski model demokracji. Według niego w Europie Zachodniej, USA oraz w Rosji rządzą bogaczące się skorumpowane kliki, pseudodemokraci, „demokraci-faszyści”, a nie naród. Katalizatorem wszystkich działań i decyzji „faszystowskiej” elity władzy są pieniądze. Nie jest to zatem demokracja, lecz „totalitaryzm bankowy”. Ten rodzaj totalitaryzmu Rosja przejęła z Europy wraz z innymi pseudowartościami. Ta myśl zbliża Tołstego do myśli Aleksandra Zinowiewa, który pisał o ugruntowującym się w Rosji „totalitaryzmie monetarnym”. Rozważania na temat siły pieniądza, który daje władzę i jest hiperwartością przypominają także poglądy Dostojewskiego, piszącego, że cywilizacja zachodnia oparła się na fałszywym systemie wartości: odrzuciła bezpośrednio, organiczne stosunki międzyludzkie i życie wspólnotowe na rzecz ekonomizacji, bogacenia się. Bohater *Młodzika* – Arkadij Dołgorukij chce zrealizować „ideę Miliona”. Symboliczny „milion” ma zapewnić mu wolność absolutną i „poczucie własnej siły” [Bohun 1996, 40–41]. Tołstoj chciałby, aby Rosjanie znaleźli „siłę” w wartościach duchowych. Twierdzi przy tym – niezupełnie zgodnie ze swoją patriotyczną postawą zalecającą ostrożność w kontakcie ze światem zachodnim – że zapożyczenia z Zachodu są Rosji niezbędne. Mówi, iż jest przeciwnikiem izolacjonizmu i zwolennikiem dialogu z Europą. Zachód wprawdzie „gnije”, ale wciąż ma do zaoferowania pozytywne wartości, takie jak respekt dla jednostki, etos prawa i odpowiedzialności. Według niego Rosja może ocalić rosyjskość, a jednocześnie pojednać się z Europą i nauczyć się cenić indywidualność. Ten pomysł legł u podstaw kolejnej, nie nacjonalistycznej i nie rewolucyjnej, lecz pokojowej idei duchowego otwarcia się zarówno na Wschód, jak i na Zachód. Nazwał ją „rosyjsko-europejskim eurazjatyżmem”. Akcent z geograficzno-kulturowego podziału na Wschód i Zachód przeniósł na podział bazujący na kryteriach etycznych i światopoglądowych: wyróżnił inteligencję i drobnomieszczaństwo. Inteligencję postrzegał zgodnie z intuicją Piotra Ławrowa i Iwanowa – Razumnika – jako warstwę kreatywną, działającą zgodnie z własnym systemem wartości. Drobnomieszczańin – według niego – to konformista, człowiek

bez „kręgosłupa moralnego” i honoru, kierujący się wyłącznie chęcią zysku materialnego, sprawnie działająca śrubka w totalitarno-bankowej maszynie. Inteligenci i drobnomieszczanie są zarówno na Zachodzie, jak i w Rosji, do tych drugich Tołstij zalicza były rząd Jelcyna, „nowych Rosjan” i większą część inteligencji rosyjskiej. Bardzo zgromił ją w „Wiechach Wiech” i w sołżenicynowskim duchu wezwał do odrodzenia moralnego, wyjścia z zapaści.

Inteligenci, vivryści, anarchiści wszystkich krajów – łącznie się we wspólnej przestrzeni duchowej! – pisał Tołstij. W jego koncepcji „przestrzeń” ta ma strukturę federacyjną, opartą na kryteriach historycznych, geopolitycznych, kulturowych i mentalnościowych. Takich „przestrzeni duchowych” wyodrębnił kilka, do najważniejszych zaliczył eurazjatycką, europejską, skandynawską, latynoską i amerykańską. Ich „wspólność” dotyczy tylko pewnego, ściśle określonego obszaru. Inteligent z Berlina nie może zatem połączyć się duchowo np. z inteligentem z Santiago, a anarchista rosyjski z anarchistą ze Skandynawii. „Duchowość” nie jest tu rozumiana jako wartość uniwersalna, ponadwyznaniowa, ponadczasowa i ponadprzestrzenna. „Przestrzenie duchowe” to sfery przyporządkowane poszczególnym cywilizacjom, naznaczone przez osobowość narodów je tworzących. „Duchowość” Eurazjaty różni się od „duchowości” Amerykanina, tak jak cywilizacja eurazjatycka różni się od cywilizacji atlantyckiej. Katolicy i buddyści z Europy Zachodniej nie mogą spotkać się we „wspólnej przestrzeni duchowej” z katolikami i buddystami z Eurazji, bo „duchowość” jednych i drugich ukształtowana została w odmiennych warunkach kulturowych. Koreańczycy, którzy zamieszkują Eurazję, a zatem są potencjalnymi twórcami i „użytkownikami” „eurazjatyckiej przestrzeni duchowej” rzekomo łatwiej zrozumieją się z Rosjanami lub Kirgizami niż z Chińczykami, których Tołstij do Eurazjatów nie zaliczał. Ciekawe, że Chińczykom – najbliższym wschodnim sąsiadom mieszkańców Eurazji – odmówił możliwości stworzenia z nimi wspólnej „przestrzeni duchowej”, zaś graniczącym z nimi od Zachodu Polakom przypisywał zdolność osiągnięcia z nimi duchowej jedności, choć to przecież „łacinnicy”.

Wartość filozoficzna i ideologiczna twórczości Tołstego wydaje się nieduża, ale pomysł na spożytkowanie dorobku intelektualnego Eurazjatów, poczwienników, narodników, narodowych bolszewików i anarchistów rosyjskich w projektach konceptualnych zasługuje na uznanie. Artysta łączy, niekiedy tylko aluzyjnie, bardzo wiele elementów rosyjskiej myśli społecznej i politycznej, budując z nich coś w rodzaju programu o zabarwieniu antyokcydentalistycznym i gloryfikującym romantyczny idealizm. Nie potępia wprawdzie Zachodu i jego kultury, ale występuje przeciwko rozprzestrzeniającemu się konsumpcyjnemu modelowi życia. Model ten ma u podstaw liberalną demokrację. Zdaniem Tołstego przeniesiona

do Rosji niszczy, jak wszędzie, jej kulturę duchową, wyrzuca na margines ludzi twórczych i myślących nieszablonowo, elitę intelektualną, outsiderów popkultury. Zanika w ten sposób tradycja narodowa – nie ma komu jej pielęgnować. Artysta boleje, że Rosjanie popadli w obsesję bogacenia się za wszelką cenę i stali się konformistami, że w Rosji rządzą skorumpowane kliki, „demokraci-faszyści”, a katalizatorem działań urzędników państwowych, ale też zwykłych obywateli, są pieniądze. W jego przekonaniu wszyscy na równi są twórcami i ofiarami „totalitaryzmu bankowego”. Tołstij zdobiąc koperty i banknoty, ale także pisząc artykuły, protestuje przeciwko racjonalizacji, wyrachowaniu, niesprawiedliwości społecznej i państwu – sformalizowanej instytucji, która czyni z obywateli „zakładników monarchii monetarnej”. Zwraca uwagę na konwencjonalność, pragmatyczność i nijakość stosunków międzyludzkich, namawiając do reanimowania spontaniczności i bezinteresowności. Idea *vivryzmu*, zaczerpnięta jednocześnie z myśli Apollona Grigirjewa i neokantowskiej *Filozofii życia* Heinricha Rickerta, stanowi bodajże najbardziej oryginalną część jego programu. Tołstij kategorycznie odżegnuje się od nacjonalistycznej, ksenofobicznej, resentymentalnej ideologii eurazjatyckiej. Nazywanie swojego artystyczno-filozoficznego programu „eurazjatyckim” jest jedynie artystyczną prowokacją, maskaradą, kalką językową.

BIBLIOGRAFIA

- Art and Money*. 2015. Eds Stupples P., Venis J. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Bäcker Roman. 2007. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bohun Michał. 1996. *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji zachodniej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Bratkiewicz Jarosław. 1991. *Wielkoruski szowinizm w świetle teorii kontynuacji*. Warszawa: PAN.
- Korolkow Aleksandr. 1994. *Proroctwa Konstantego Leontjewa*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Mikołajko Zbigniew. 1998. *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna prawicy*. Warszawa: PAN.
- Pasternak Katarzyna. *Mail-art, intermedia i ich miejsce w sztuce sieci*. (online) https://www.academia.edu/4265249/Katarzyna_Pasternak_docx_mail_art_sztuka (dostęp 30.10.2020).
- Алексеев Вадим. *Я сжег свою жизнь! Интервью с Владимиром Котляровом-Толстым (1937–2013)*. (online) https://artinvestment.ru/invest/painters/20130305_kotlyarov.html (доступ 15.10.2020).
- Волохонский Анри. 1992. *Толстый как феномен. «Мулета – Скват Эс. Семейный альбом»*. Париж: Московское отделение Издательства «Vivgisme».
- Данилевский Николай. 1991. *Россия и Европа*. Москва: Книга.
- Жириновский Владимир. 1993. *О судьбах России. С моей точки зрения*. Москва Информационное агентство Райт.
- Зюганов Геннадий. 1999. *Вера и верность. Русское православие и проблемы возрождения России*. Москва: ИТК.

- Коноплев Валерий. 1989. *Мы – анархисты*. «Мулета ? – Империяльный анархизм». Париж: Московское отделение Издательства «Vivrisme».
- Савицкий Петр. 1995. *Евразийство*. В: *Мир России – Евразия. Антология*. Ред. Новикова Л.И., Сиземская И.Н. Москва: Высшая школа.
- Толстый. 1985. *Рассказ – с о литературах – с*. «Мулета Ъ». Париж: Московское отделение Издательства «Vivrisme».
- Толстый. 1992. *Открытое письмо. 6.06.1985*. «Мулета – СКВАТ Эс.». Москва: Издательство «Vivrisme».
- Толстый. 1999. *Вехи Вех. Сборник статей о русской интеллигенции. «Восьмой выпуск семейного альбома Мулета»*. Париж–Санкт-Петербург: Издательство «Vivrisme».

REFERENCES

- Aleksieev Vadim. *Ja szog swoiu żyzn'! Interwju z Vladimirom Kotlarowem-Tolstym (1937–2013)* [I burned my life. interview with Vladimir Kotlarov-Tolsty (1937–2013)]. Available at: https://artinvestment.ru/invest/painters/20130305_kotlyarov.html (Accessed 15.10.2020). (In Russian)
- Art and Money*. 2015. Eds Stupples P., Venis J. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing. (In English)
- Bäcker Roman. 2007. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek. (In Polish)
- Bohun Michał. 1996. *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji zachodniej*. Katowice, Wydawnictwo Naukowe Śląsk. (In Polish)
- Bratkiewicz Jarosław. 1991. *Wielkoruski szowinizm w świetle teorii kontynuacji*. Warsaw, PAN. (In Polish)
- Danilewskij Nikołaj. 1991. *Rossija i Jevropa* [Russia and Europe]. Moscow, Kniga.
- Konoplev Valerij. 1989. *Мы – анархисты* [We anarchists]. “Мулета ? – Империяльный анархизм”. Paris, Vivrisme.
- Korolkov Aleksandr. 1994. *Proroctwa Konstantego Leontjewa*. Toruń, Wydawnictwo UMK. (In Polish)
- Mikołejko Zbigniew. 1998. *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna prawicy*. Warsaw, PAN. (In Polish)
- Pasternak Katarzyna. *Mail-art, intermedia i ich miejsce w sztuce sieci*. Available at: https://www.academia.edu/4265249/Katarzyna_Pasternak_docx_mail_art_sztuka. (Accessed 30.10.2020). (In Polish)
- Savickij Piotr. 1995. *Ewrazijstwo*. In: *Mir Rossii – Evrazija. Antologija* [Word of Russia – Eurasia. Anthology]. Eds Nowikowa L.I., Sizemskaja I.N. Moscow, Wysszaja Szkoła. (In Russian)
- Tolstyj. 1985. *Rasskaz – s o litieraturach – s* [A story about literature]. “Мулета Ъ”. Paris, Vivrisme. (In Russian)
- Tolstyj. 1992. *Otkrytoye pismo, 6.06, 1985* [Open letter, 06.06, 1985]. “Мулета эС – СКВАТ”. Moscow, Vivrisme. (In Russian)
- Tolstyj. 1999. *Wiechi Wiech. Sbornik statiej o russkoj inteligiencji, Wosmoj wypusk siemieinogo alboma Muleta* [A collection of articles about the Russian intelligentsia. The eighth number of the family album entitled “Muleta”]. Paris–Sankt Petersburg, Vivrisme. (In Russian)
- Wolohonskij Anri. 1992. *Tolstij kak fienomien* [Tolsty as a phenomenon]. “Мулета – Скват Эс. Семейный альбом”. Moscow–Paris, Vivrisme. (In Russian)
- Ziuganov Gennadij. 1999. *Wiera i wiernost. Ruskoje prawostawie i problemy wozrozdienija Rossii* [Faith and faithfulness. Russian Orthodoxy and the problems of Russia’s rebirth]. Moscow, ITK. (In Russian)
- Żyrinowski Vladimir. 1993. *O sudbach Rossii. S mojej toczki zrienija* [About the fate of Russia from my point of view]. Moscow, Informacyonnoje agientstwo Rajt. (In Russian)

